

A la Biblioteca Nacional d'Austria es conserven tres dibuixos que representen el primer retrat “al viu” de la ciutat de Tortosa. Es tracta d'una vista des de ponent, una altra des del nord i un esborrany d'aquesta darrera que van ser realitzades per Anton van den Wyngaerde el 1563. Les vistes de Tortosa formen part d'un conjunt més ampli de vistes de ciutats espanyoles, un projecte mai consumat d'atles de ciutats dispers avui per diferents biblioteques europees.

Wyngaerde era un artista flamenc que treballava a les ordres de Felip II. Era allò que els flamencs denominaven un “stadtschilders”, un pintor de ciutats, especialitzat en la representació de paisatges urbans. És ben coneguda l'afició de Felip II als mapes i a les vistes de ciutats i, també, la utilització política que en va fer. El rei havia conegut Wyngaerde vers el 1557 i ben aviat va començar a fer-li encàrrecs, començant per diferents vistes d'Anglaterra i els dibuixos d'algunes batalles en què havien participat tropes espanyoles. El flamenc degué realitzar el seu treball a satisfacció del monarca, ja que va nomenar-lo pintor de cambra i, el 1561, el va convidar a traslladar-se a Espanya.

La presència de Wyngaerde a la Península podia ajudar el monarca a la satisfacció d'un dels seus interessos: recollir la imatge i les riqueses del seu regne. En aquesta línia s'inscriuen encàrrecs com el que fa al seu cronista Ambrosio de Morales per a la realització d'un informe de les antiguitats espanyoles, o l'encàrrec al cartògraf alemany Jacob van Deventer de “ver, medir y describir todas la ciudades a través de estos territorios”. Els dibuixos de Wyngaerde, tanmateix, semblen més relacionats amb l'encàrrec al cartògraf espanyol Pedro de Esquivel per tal que realitzés un nou mapa d'Ibèria que tal volta havia de ser complementat per les vistes que ara ens ocupen.

Poc després d'arribar a Espanya el 1561, Wyngaerde degué començar els seus recorreguts per la Península amb l'objectiu d'acomplir l'encàrrec reial de realitzar “la descripción de alguno de esos pueblos principales”. La visita a Tortosa formava part del viatge a l'Aragó, Catalunya i València. En el camí entre Barcelona i València realitzat el 1563, solament Tarragona,

Tortosa i Sagunt esdevingueren objecte dels seus dibuixos. Del seu pas per Tarragona en tenim constància escrita gràcies al testimoni de Lluís Pons d'Icard en el seu *Llibre de les graneses i coses memorables de la antiquissima, insigne i famosa ciutat de Tarragona* (1572). Pons d'Icard va narrar la seva trobada amb un “pintor del rey” que li va mostrar una vista de la ciutat i el seu teatre i “me paregué véurer la mateyxa obra de la ciutat y del dit teatro”.

Dels viatges de Wyngaerde, que es prolonguen fins al 1571, van resultar una sèrie de panoràmiques, algunes d'elles acolorides, realitzades en la denominada perspectiva cavallera. Sabem que el rei, després de la mort de Wyngaerde, va preparar l'enviament d'aquests dibuixos a la prestigiosa impremta de Plantin, a Anvers, per tal de gravar-los i publicar-los, però el projecte no es va portar a cap, potser per precaució, ja que podien oferir una important informació militar als enemics de la Corona.

Sembla que la idea era publicar un atlas de ciutats on els dibuixos haurien estat acompanyats d'unes descripcions que, probablement, havia de realitzar el cartògraf Henrique Cock. El projecte de l'atles va ser abandonat i les descripcions de Cock no es van escriure. Els dibuixos degueren quedar mig oblidats al taller de Plantin i potser va ser des de la impremta des d'on va iniciar-se la dispersió per diversos indrets d'Europa, la qual dispersió, durant molt de temps, va dificultar el seu estudi i interpretació.

Tanmateix, sí que coneixem una descripció de Tortosa realitzada per Henrique Cock, el qual acompanyava Felip II quan el monarca va visitar la ciutat pocs anys després, amb motiu de la seva assistència a les corts de Montsó. Cock va redactar un diari del viatge del monarca, en el qual va descriure les seves impressions de Tortosa: “a mano izquierda del rio Ebro, dos leguas de su boca”, “junto a un collado o peñasco en que está un castillo grandísimo y cuasi caído de viejo a cuya raíz están algunos edificios de vecinos”. “Los más principales edificios de la ciudad están desde el septentrion yendo hacia mediodía, por la llanura que va cuasi en derredor del dicho peñasco en que está el castillo, de tal suerte que toda la llanura que está entre el río y el castillo está llena de casas de los ciudadanos, pero la mayor parte esta opuesta al mediodía y tocan la raíz de otro peñasco, en que está el monasterio de Santa Clara, de doncellas”.

Wyngaerde ens presenta dos retrats ben diferents de Tortosa, la façana fluvial i la Tortosa que es pretén inexpugnable des del nord. Les dues vistes no representen sinó la dualitat del destí de Tortosa, almenys durant tota l'època moderna: la Tortosa comercial en una cruïlla de camins, lloc de recepció de les mercaderies que per l'Ebre arribaven a la Catalunya interior, Aragó o Navarra, i la Tortosa amb valor estratègic, lloc fortificat de frontera. El riu –metàfora de la ciutat– presenta aquesta dualitat com a via de comunicació i línia de defensa.

La vista més acabada és la que representa la visió més coneguda de la ciutat, la façana fluvial des de l'altra banda del riu. En primer terme apareix el raval de la Creu, al qual dóna nom la creu de terme que se situa a la sortida del camí de València. En aquest indret hi havia moltes fondes o posades per als caminants; era, alhora, una zona d'horta, i Wyngaerde es permet fins i tot representar els llauradors cavant afanosament la terra. Però era també un indret on s'administrava justícia, potser símbol de l'ordre que regnava en els reialmes de Felip II; d'aquesta manera, es va representar un cadafal amb un penjat. Sengles murs de contenció curiosament delimitats i rematats per escultures donaven accés al pont de barques, un dels senyals distintius de Tortosa. El pont era un lloc d'accés i sortida de la ciutat i, així, veiem un viatger a cavall travessant-lo; però també era un lloc de passeig des d'on es podia contemplar el paisatge, i en aquesta actitud veiem alguns personatges.

Aquest pont va ser destacat com a lloc d'escambi per un foraster com Wyngaerde, però també ho va ser, per escrit, abans i després, per algunes de les més reconegudes plomes de la ciutat de Tortosa, Despuig i Martorell. Despuig, el 1557, recull una invitació a dirigir-se al pont: “Anemnos-ne al pont, que bé podem parlar anant, y allí eixirem al ample que encara que les eixides del portal de Vimpesol y del portal del Temple sien molt bones, avantatge los porta la del Pont, perquè teniu allí mar y terra, que aquest riu com és tan gran, y tan caudalós par que sia la mar”. Encara més explícit és Martorell, en afirmar el 1627 que el pont era “la mejor calle de la ciudad”, tot fent referència als bancs allí situats, que permetien gaudir de la vista i de l'aire.

Des del pont s'accedia a la ciutat a través de la porta del pont. També per Despuig sabem que aquesta porta es tancava a la nit, però no així la

“portella”, ja que la dimensió que havia assolit el raval de la Creu –“la part dellà lo pont se va tan poblant”– obligava al fet que es pogués accedir en qualsevol moment a la ciutat.

Riu avall, destacant lleugerament entre el caseriu, trobem la peixateria i, poc després, el gran cos emmerletat del palau de Don Pedro Oliver –conegut després com Palau Oliver de Boteller–, on destaca la portada amb arc de mig punt, les finestres de la planta noble i, sobretot, la gran torre cantonera. Gairebé al costat del palau es trobava l’edifici de la llotja, paral·lel al riu. Davant d’ell hi ha, varades, un bon nombre de barques. Des de la llotja es passa sense solució de continuïtat a la plaça del Temple, que funcionava com un petit port. És en aquest espai on es fa més evident la naturalesa marinera de Tortosa, amb l’abundància de “aquelles barques que pesquen les sabogues en llansar les eixàrcies unes tras altres”, en paraules de Despuig.

Per aquest costat arrenca des del mateix riu la muralla de la ciutat, les torres del Temple a la vora de la porta del mateix nom i, un poc més a dalt, la porta de Sant Francesc o Sant Joan. A partir d’aquí la muralla iniciava la seva ascensió pel turó, i es mostra el generós espai que encara separava els límits de la ciutat amb el caseriu. Finalment, a la part més alta veiem la torre i la porta de Tarragona o Santa Clara.

Tot partint de la porta del pont, en aquest cas cap al nord, destaca per sobre de cap altre edifici el palau del bisbe, amb els contraforts de la seva capella, l’embarcador i les escales per accedir directament al riu. Aquestes escales caracteritzen molts dels habitatges de la zona, els quals, tanmateix, oculten la catedral, situada darrere. Wyngaerde decideix destacar, sens dubte de manera intencionada, el que denomina “colegio del rey”. Es tracta dels Reials Col·legis, pels quals Felip II havia manifestat un considerable interès, i que tenien com a propòsit l’educació dels nous conversos, molt abundants, sobretot, a l’altra banda de la ciutat. Un poc més enllà se situava la petita església trinitària de Sant Blai, de la qual Wyngaerde destaca la rosassa medieval. Senyorejant aquesta zona de la ciutat hi havia el castell de la Suda, encara en peu però sens dubte ja molt deteriorat –recordem que Cock el descrivia com “cuasi caído de viejo”. El castell i la capella del Miracle senyorejaven els dos turons que residien la ciutat deixant darrere, ja fora de

les muralles, l'ermita del Coll de l'Alba, en el camí més còmode entre Tortosa i el Perelló, qualificat a l'època com “lugar muy a propósito para tener allí un trono la Reina del Cielo, la cual parece que con un brazo ampara la ciudad y sus hermosas huertas que fertiliza el río Ebro; y el otro extiende hacia las dilatadas playas bañadas por el mar, a donde también llega su protección a favor de los navegantes”. Sota la Suda, cap a l'oest, s'estenien la parròquia de Sant Jaume i el barri de Remolins, amb les esglésies de Sant Jaume i Sant Nicolau, el convent de monges de la Ràpita i la Vilanova.

Com ja hem comentat, ben diferent és el retrat de la ciutat des del nord, del qual conservem la versió definitiva i un esborrany. En aquest darrer dibuix trobem un primer terme precisament amb el barri de Remolins i la Vilanova. Per un camí en ziga-zaga van i vénen els viatgers que entraran a la ciutat per la porta de Vimpeçol, flanquejada per dues imponents torres quadrades i deixant fora el gran edifici de les adoberies, dedicat al treball de la pell, més imponent per la seva mida que per l'escassa activitat que sembla que es detecta al seu interior. És sens dubte aquesta imatge on millor pot contemplar-se el recinte emmurallat de la ciutat, en el qual els trams apareixen delimitats per torres, d'entre les quals destaca la denominada “Torre Grossa”. Les muralles es perllonguen fins a fondre's amb el castell de la Suda, i deixen a un costat allò que Wyngaerde denominarà “Belivere antique”, privilegiat mirador sobre la ciutat.

Wyngaerde ha volgut destacar en aquest cas –com ja va assenyalar Marías– el carrer gairebé rectilini que condueix des de la porta de Vimpeçol fins a la del pont. És en aquesta imatge on observem amb claredat fins a quin punt aquest sector de la ciutat estava despoblat. Als peus de la Suda tenim fins i tot la sensació d'assistir als jocs de pilota dels xiquets mentre que a l'altra banda podem veure clarament fins i tot la sinya que rega els camps. La resta de la ciutat és un caseriu bigarrat on, tot i això –aquest cop sí– podem veure el lateral de la catedral, que no havia d'ésser consagrada fins al 1597. No és estrany que una ciutat que basava bona part de la seva importància en el fet de ser seu d'un amplíssim bisbat que s'estenia per Catalunya, València i Aragó, es plantegés al segle XVII l'erecció d'una airosíssima façana mai finalitzada, capaç de presidir veritablement la façana fluvial de la ciutat.

La vista septentrional apareix presidida per la inscripció “Tortosa”, flanquejada pels escuts de Catalunya, Espanya i Tortosa. En el cas de la vista de ponent tan sols apareix la inscripció amb l’escut de la ciutat, un castell de plata sobre camp de gules. Però, sobretot, la imatge septentrional ens ofereix el retrat del pintor, d’esquena, treballant sobre un monticle que hi ha davant la ciutat. Un poc més avall una inscripció corrobora el que hi ha representat a la imatge “Antº van den Wyngaerde f. ad vivum 1563”.

L’expressió “ad vivum” no fa altra cosa que reafirmar la imatge de Wyngaerde dibuixant la ciutat “del natural”, de la manera en què ho faria un corògraf, no segons les regles de les matemàtiques, sinó servint-se fonamentalment dels ulls. L’al·lusió “ad vivum” no és ociosa si tenim en compte la llarga tradició de reutilització de les imatges de ciutats que, amb lleugeres modificacions, podien servir per a fer referència a una altra de diferent. Wyngaerde recorrerà Espanya realitzant aquests dibuixos de ciutats i, tot i això, en cap cas acabem tenint la sensació de trobar-nos davant d’una imatge estereotipada. Totes i cadascuna d’elles han esdevingut una font insubstituïble per a conèixer uns fragments de la vida espanyola de mitjan segle XVI. La contínua novetat i frescor dels dibuixos de Wyngaerde s’entén millor quan llegim la inscripció que va afegir a una vista de Gènova realitzada el 1563: “entre las cosas buenas que ofrece el precioso e ingenioso arte de pintor, no hay otra que aprecie más que la representación de ciudades”.

YGS

Bibliografia: COCK 1876; KAGAN 1986; MARÍAS 1986; GALERA 1998; BAILA 1999; KAGAN 2004.

